

بررسی منهج تفسیر امام جصاص - رحمه الله -

چکیده

پوهنوال عبدالمنان ابوعمرو

دیپارتمنت تعلیمات اسلامی پوهنځی شرعیات پوهنتون بدخشان

a.aboamar2023@gmail.com

0009-0005-3307-2486

نویسنده

نشانی برقی

نشانی ارکاید

الله متعال به خاطر هدایت، شفای روحی و جسمی بشریت قرآن کریم را نازل کرد و برای تفسیر آن نخست رسول اکرم-صلی الله علیه وسلم- را برگزید. یاران رسول الله-صلی الله علیه وسلم- تفسیر را از رسول الله و از یکدیگر نقل، تابعین از اصحاب پیامبر و از یکدیگر روایت و پیروان تابعین از تابعین و از یکدیگر روایت می-کردند و این گام نخست برای تفسیر بوده است، دومین گام برای تفسیر بعد از عصر صحابه و تابعین، عصر تدوین حدیث است که ابواب آن متنوع بوده و تفسیر یکی از ابواب آن‌ها بوده است، قرآن کریم، سوره و به سوره و آیت به آیت از آغاز تا نهایت به شکل جدا گانه تألیف نشده بود و در مرحله سوم، تفسیر قرآن کریم به گونه علم مستقل از حدیث جدا عرض اندام کرد و به ترتیب مصحف، از اول تا آخر تفسیر شد و هر مفسر در تفسیر قرآن، از خود منهج ویژه داشتند. هدف تحریر این مقاله توضیح روش تفسیر احکام القرآن از امام جصاص-رحمه الله- و بیان خدمات ایشان در تفسیر است. روش کاری در تحریر این اثر تحلیلی و توصیفی است. مسأله اساسی در این اثر در یافت ژرف نگری امام جصاص در تفسیر و حمایت ایشان از مذهب احناف و برخورد شان در برابر مخالفین می‌باشد. یافته‌های این تحقیق واضح می‌سازد که امام جصاص-رحمه الله- مسایل فقهی را در روشنی آیات به شکل وسیع به بررسی گرفته و استدلال مخالفین مذهب احناف را با وجوهات مختلف پاسخ داده و در برخی موارد در برابر دیدگاه امام شافعی-رحمه الله- کلمات تنیدی را به کار برده‌اند. عامل اصلی آن به نظر بنده متانت علمی وی، قوت ادله و مصیب دانستن دیدگاه امام ابوحنیفه-رحمه الله- می‌باشد.

کلید واژه‌ها: امام جصاص، احکام القرآن، تفسیر، روش و منهج.

A Study of the Exegetical Method of Imam Al-Jassas (May Allah Have Mercy on Him)

Author | **Abdul Manan Aboamro**
 Email | Department of Islamic Studies, Faculty of Sharia, Badakhshan University
 Orcid | .a.aboamar2023@gmail.com
 0009-0005-3307-2486

Abstract

Almighty Allah revealed the Noble Qur'an for the guidance and the spiritual and physical healing of humankind, and appointed the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) as the first interpreter and explainer of its meanings. The Companions of the Messenger of Allah (peace be upon him) transmitted Qur'anic interpretation from him and from one another; likewise, the Successors narrated from the Companions and from one another, and the followers of the Successors narrated from them in turn. This constitutes the first stage in the history of Qur'anic exegesis. The second stage emerged after the era of the Companions and the Successors, during the period of ḥadīth compilation, in which various chapters were devoted to different subjects—one of which was Qur'anic exegesis. At that time, the Qur'an was not authored in a separate, verse-by-verse and sūrah-by-sūrah manner from beginning to end. In the third stage, Qur'anic exegesis developed as an independent discipline distinct from ḥadīth, in which the Qur'an was interpreted in accordance with the arrangement of the muṣḥaf, sūrah by sūrah and verse by verse, with each exegete employing his own distinct methodology and approach. The aim of this article is to elucidate the exegetical method of Aḥkām al-Qur'ān by Imām al-Jaṣṣāṣ (may Allah have mercy on him) and to outline his contributions to Qur'anic interpretation. The methodology adopted in preparing this study is analytical and descriptive, based on library research. The central question addressed is the precision and depth of Imām al-Jaṣṣāṣ in exegesis, his defense of the Ḥanafī school, and his engagement with opposing views. The findings of this research demonstrate that Imām al-Jaṣṣāṣ examined juristic issues extensively in the light of Qur'anic verses, responded to the arguments of opponents of the Ḥanafī school through various lines of reasoning, and, in some cases, employed strong language when addressing the opinions of Imām al-Shāfi'ī (may Allah have mercy on him). In my view, the primary reason for this lies in his scholarly confidence, the strength of his evidence, and his conviction in the correctness of the views of Imām Abū Ḥanīfah (may Allah have mercy on him).

Keywords: Imām al-Jaṣṣāṣ, Aḥkām al-Qur'ān, Qur'anic exegesis, methodology.

مقدمه

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، الَّذِي أَرْسَلَهُ رُبُّهُ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا، وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا.

الله متعال دانشمندان و شخصیت‌های علمی را برای خدمت به قرآن و تفسیر آن برگزیده است، آنان جهت خدمت به کتاب الله متعال به روش‌های گوناگون گام‌های متین و ارزشمندی را در جامعه اسلامی در هر عصر برداشته‌اند؛ چون عجایب کلام الله متعال پایان ناپذیر است، هر مفسر به هر پیمانه در قسمت تفسیر قرآن کریم، تحقیقاتی را انجام دهند، نمی‌توانند محتوا و مفاهیم قرآن را محصور سازند. آنان می‌خواهند از این طریق تقرب به الله -جل جلاله- حاصل نموده و خویش را در زمرهٔ خادمان دین و قرآن کریم قرار دهند. از آنجمله: شخصیت علمی، فقهی و تفسیری امام جصاص حنفی -رحمه الله- است که تفسیر گرانهای ایشان زیر نام (احکام القرآن)، نخبه‌گان علم و دانش به خصوص پیروان مذهب احناف بدان افتخار می‌ورزند و آن را یگانه حامی مذهب احناف می‌دانند.

نگارش تفسیر قرآن کریم در هر زمان مورد توجه مسلمانان بوده است و گردآوری تفسیر قرآن کریم مراحل مختلفی را پشت سر گذرانده است. این همه تلاش به مقصد حفظ کتاب الله متعال، خدمت به قرآن، تسهیل و توضیح آیات مربوط به احکام برای دیگران است.

تبیین مسأله

نسل علم پرور باید از خدمات شخصیت‌های علمی و جانفشانی‌های گذشته‌گان شان آگاه بوده و به آنان بیاند، کار کرد و فعالیت‌های آنان را زنده نگه بدارند؛ چون اسلام به پیروی نیکان گذشته دستور داده و از پیروی ملحدان و گمراهان بر حذر داشته است.

امام جصاص -رحمه الله- در دین اسلام به خصوص در مذهب احناف خدمات بس والای را انجام داده‌اند، ایشان در مسایل فقهی کتاب فقه، تفسیر و در بخش‌های دیگر نیز تألیفاتی ارزشمندی دارند و در مسایل فقهی به شکل جدیت از مذهب احناف حمایت و فریق مخالف را رد می‌نماید؛ روی همین برخی‌ها ایشان را متعصب نامیده‌اند، اما من می‌گویم: متعصب نباید نامید، بلکه ایشان به متانت علم خویش، قوت ادله تکیه نموده و مذهب احناف را مصیب می‌داند.

آنچه لازم است، احترام به علمای واقعی و به نیکی یاد کردن آنان و ارج گذاری به خدمات و حفظ هویت آنان است. طعن به علمای حقیقی در حقیقت دشمنی کردن به دین و به سند دین است.

پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی: منهج و روش تحقیق امام جصاص -رحمه الله- در تفسیر احکام القرآن چگونه است؟

پرسش‌های فرعی

- ۱- در مسایل اختلافی امام جصاص- رحمه الله- در قبال مذهب شافعی چگونه برخورد دارد؟
- ۲- آیا امام جصاص- رحمه الله- در برخی مسایل از دیگران متأثر است؟
- ۳- مسایل آیات احکام فقهی تفسیر احکام القرآن چگونه مرتب شده است؟

اهمیت تحقیق

تحقیق این مقاله از اهمیت و ویژه‌ی برخوردار است؛ زیرا دین مبین اسلام و تفسیر درست آن، به وسیله شخصیت‌های علمی و نیکان گذشته نسل به نسل روایت و تفسیر شده به ما رسیده است، پس بجاست که در این مقاله به طور نمونه و کوتاه از فعالیت و خدمات امام جصاص حنفی- رحمه الله- در بخش منهج تفسیر بحث کرد. چون تحقیق در مسایل دینی و مناهج مفسران به مثابه قوطی عطری است، هنگامی که دهن آن‌را باز کنی، بوی خوش آن فضا را فرا می‌گیرد و اطرافیان از آن حظ و لذت می‌برند. امام جصاص- رحمه الله- در دین اسلام به خصوص در مذهب احناف خدمات بزرگی را انجام داده‌اند. آنچه که شایسته است، همانا احترام به علمای واقعی و ارج‌گذاری به خدمات و حفظ هویت آنان است.

اهداف تحقیق

هدف اصلی: دریافت روش امام جصاص- رحمه الله- در تفسیر احکام القرآن.

هدف فرعی:

- پی بردن به عمق دیدگاه امام جصاص- رحمه الله- در مسایل فقهی؛
- دریافت علت تردید امام جصاص- رحمه الله- به نظریات دیگران؛
- در یافت روش استدلال امام جصاص- رحمه الله- از آیات در اثبات مسایل فقهی.

پیشینه‌ی تحقیق

در رابطه به موضوع مقاله یاد شده اثر ویژه‌ی نوشته نشده، بلکه برخی‌ها در ضمن تبیین موضوعات متعدد پیرامون این موضوع تحقیقی داشته‌است.

از جمله: محمد السید حسین الذهبی، (ب ت) التفسیر و المفسرون. ناشر: قاهره: مکتبه وهبه. اما آنچه که در این مقاله تحقیق شده: نخست معرفی امام جصاص- رحمه الله- و به تعقیب آن منهج ایشان در تفسیر احکام القرآن به زبان ملی انجام شده، اما حسین ذهبی در ضمن مباحث خود، از موضوع متذکره، به زبان عربی تحقیقات شایانی را انجام داده است و امام جصاص- رحمه الله- را در برخی موارد متعصب نامیده‌است. من می‌گویم: چون ایشان روی ادله و استدلال‌های خویش تيقن و تمکن داشته‌است، این چینی را نباید متعصب نامید. موضوع بنده روی بررسی منهج تفسیر امام جصاص می‌چرخد، نه تحقیق پیرامون در یافت خلاهای کتاب (التفسیر و المفسرون).

روش تحقیق

در نگارش و تحقیق این مقاله از روش تحلیلی - توصیفی استفاده صورت گرفته است و در تهیه این تحقیق فعالیت‌های زیر انجام شده است: نخست به طور مختصر امام جصاص -رحمه الله- به معرفی گرفته شده است و نظریات برخی در رابطه به جایگاه امام جصاص -رحمه الله- بود، به منابع معتبر احاله گردیده است. منهجی را که امام جصاص -رحمه الله- در تفسیر احکام القرآن تعقیب داشته‌اند، از آنها یاد آوری و در برخی موارد مثال‌ها آورده شده است.

ترجمه‌های آیات قرآن کریم از تفسیر نور که توسط داکتر مصطفی خرم دل نوشته شده است، نقل گردیده‌اند.

نتایج و یافته‌ها

از لا بلای این تحقیق در می‌یابیم که تحقیق پیرامون خدمات مفسران و دانشمندان واقعی در حقیقت خدمت به دین، حفظ سند دین، شخصیت و هویت بوده است و انسان را به احترام و ارج‌گذاری و می‌دارد و به انجام کارهای علمی و شایسته بر می‌انگیزد.

عدم تحقیق پیرامون شخصیت‌های علمی و کار کردهای شان موجب رکود علمی، از بین رفتن هویت، تاریخ دینی گردیده و گسترش دشمنان دین و علمای چهره دست می‌گردد.

نام و نسب مؤلف تفسیر جصاص: امام، علامه، مفتی، مجتهد و سرشناس عراق ابوبکر احمد بن علی رازی حنفی مشهور به جصاص که منسوب به شغل اش "گچ فروشی" است.

تولد و وفات امام جصاص -رحمه الله-: وی در سال (۳۰۵ هـ) چشم به دنیا گشود و در سال (۳۷۰ هـ) وفات نمود. (ابن قطلو بغا، ۱۴۱۳: ۹۶) و (حاجی خلیفه، ۱۹۴۱م: ۱/۱).

تحصیلات فقهی: فقه را از أبو الحسن الکرخی و غیره فقه‌های عصر اش فرا گرفت و در کرانه‌های گیتی سیر کرد و در کودکی در بغداد مستقر گردید و در اینجا سفرش پایان یافت. (ابن قطلو بغا، ۱۴۱۳: ۹۶). و (غزی، ب ت: ۱۲۲-۱۲۳).

ریاست احناف به وی پایان یافت و پیروان زیادی در بغداد از وی علم آموخته و فارغ التحصیل شدند. وی در بر ملا ساختن حجت و دلایل مذهب احناف برتری ویژه داشت. در کتاب‌هایش با احادیث متصل به اسنادش احتجاج نموده است. (غزی، ب ت: ۱۲۲-۱۲۳) و (شمس الدین ذهبی، ب ت: ۳۱ / ۳۹۹).

زهد و تقوای امام جصاص -رحمه الله-: امام جصاص -رحمه الله- متقی و پرهیزگار بود؛ چون به وی منصب قضا پیشنهاد شد و او از پذیرش آن امتناع ورزید. (غزی، ب ت: ۱۲۲) و (شمس الدین ذهبی، ب ت: ۳۱ / ۳۹۹).

تصنیفات جصاص - رحمه الله -: موصوف تصنیفات بسیاری دارد از جمله: أصول فقه، شرح مختصر الطحاوی، شرح مختصر ابوالحسن الکرخی، شرح الجامع از محمد بن الحسن، شرح الأسماء الحسنی و مهمترین آن: (أحكام القرآن) است که در سه جلد به چاپ رسیده و در اکثر کتابخانه‌ها وجود دارد. (غزی، ب ت: ۱۲۳) و (مناع القطان، ۱۴۲۱: ۳۸۸).

به طور خلاصه اینکه جصاص - رحمه الله - از برجسته‌ترین و بهترین علما به شمار می‌رود که وی در تقویت مذهب احناف از لحاظ براهین و ادله بس مقام والا و جایگاه بزرگی برخوردار بوده و می‌باشد. (حسین ذهبی، ب ت: ۳۲۳ / ۲).

منهج مؤلف در تفسیر احکام القرآن

منهج امام جصاص - رحمه الله - در تفسیر: این کتاب، اولین تفسیر فقهی طبع شده است و از مهمترین کتاب‌های تفسیر فقهی بشمار می‌رود؛ چون در آن عمق استخراج، استنباط و تنوع استدلال وجود دارد.

تفسیر جصاص شامل همه آیات احکام، طبق مصحف می‌باشد. و علاوه بر آن مانند ترتیب کتاب‌های فقهی باب بندی شده است، برای هرآیت یا آیات آن عنوانی گذاشته است که دلالت به مضمون و مسایلی که از آن استنباط می‌شود یا از آن تفرع می‌شود می‌کند، امام جصاص - رحمه الله - در پیروی این روش بر معاصرین خود پیشی گرفته است. (عتر حلبی، ۱۴۱۴ هـ - ۱۹۹۳ م: ۱۰۵).

از مزایای این تفسیر این است که فقط به ذکر احکامی که از آیت استنباط می‌شود بسنده نکرده بلکه مسایلی که از آن بیرون و انشعاب می‌شود یاد آور و اختلافاتی که در زمینه بین ائمه وجود دارد، با دلایل به شکل گسترده بیان نموده است. (عتر حلبی ۱۴۱۴ هـ - ۱۹۹۳ م: ۱۰۵). امام جصاص - رحمه الله - مسایل فقهی را از آیات استنباط نموده و به تقویت مذهب احناف اهتمام کرده و سایر مذاهب و به خصوص امام شافعی - رحمه الله - را با عبارات و لحن تند رد نموده است. (علی الحسن، ۱۴۲۱ هـ: ۳۰۴).

تفسیر جصاص از مهم‌ترین کتاب‌های تفسیر فقهی به خصوص در مذهب احناف به شمار می‌رود؛ زیرا مؤلف برای ترسیخ مذهب احناف، ترویج، و دفاع از مذهب احناف اهتمام ویژه نموده است. ایشان صرف از آیاتی که مربوط به احکام است بسنده نکرده، بلکه سایر مسایل فقهی و اختلافاتی که در بین امامان پیرامون موضوع وجود دارد را به شکل وسیع با دلایل مطرح کرده است، گویا اینکه این تفسیر به کتب فقه مقارن شباهت دارد. (حسین الذهبی، ب ت: ۳۲۴ / ۲).

امام جصاص-رحمه الله- زمانی که از لابلای آیات مسایل فقهی را مورد بررسی قرار می‌دهد، روش استدلال مخالفین مذهب احناف را یاد آور شده و به استدلال مخالفین پاسخ ارایه می‌نماید، چنانکه برخی نمونه‌های آن در زیر به طور فشرده نگاشته می‌شود.

مثال‌ها پیرامون روش استدلال امام جصاص-رحمه الله-: چند نمونه در ارتباط به روش استدلال امام جصاص-رحمه الله- در زیر نگاشته می‌شود:

مثال اول: تفسیر وی پیرامون این فرموده‌ای الله متعال ﴿وَأَتُوا آلِیَتِنِیْ أَمْوَالَهُمْ﴾ (النساء: ۲). به یتیمان اموال‌شان را بدهید.

(وَأَتُوا) را بمعنی عطاء کنید تفسیر کرده است. و (آلِیَتِنِیْ) یعنی بعد از بلوغ، اینجا وی را به اعتبار گذشته‌اش یتیم نامیده است؛ چون بعد از بلوغ یتیم گفته شده به صورت مجازی یتیم نامیده شده است.

فایده مجاز: اشاره به آن است که باید مال یتیم به زود ترین فرصت برایش سپرده شود. گویا اینکه نام یتیم از آن‌ها دور نشده، زیرا بعد از بلوغ دیگر یتیم نامیده نمی‌شود، و این معنی ظاهر است که در آن تکلف وجود ندارد. (حسین الذهبی، ب ت: ۳۲۵ / ۲)

سپس مسأله واجب بودن پرداخت مال یتیم بعد از اینکه به سن (۲۵) سالگی رسید به عنوان تفریع

بیان نموده است که با مفهوم گرفتن از این قول الله متعال که می‌فرماید: ﴿وَأَتُوا آلِیَتِنِیْ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَیْهِمْ أَمْوَالَهُمْ﴾ (النساء: ۶)

یتیمان را بپازماید تا وقتی که به (سن) ازدواج (و بلوغ) رسند، پس اگر در ایشان رشد (کافی) یافتید، اموال‌شان را به آنان بدهید. (خرم دل، ۱۳۹۶ خورشیدی)

از آنجاییکه آیت قبلی در یافت رشد را برای اعطای مال به یتیمان، بیان نکرده است، پس آن را به ۲۵ سال قرار داده است. و در آیت دوم مشاهده نمودن و درک رشد را شرط گذاشته است که اگر به سن ۲۵ سال نرسیده باشد و او رشد نداشته باشد، پس مال برایش داده نشود؛ چون اجماع وجود دارد که قبل از ۲۵ سالگی مال برایش داده نمی‌شود، اما بعد از آن کدام اجماعی نیست، بناء آیت در مورد آن استعمال شده است که آن نظر مذهب احناف است. (جصاص، ۱۴۱۵: ۱/ ۵۹۳).

مثال دوم: گاهی امام جصاص-رحمه الله- در برابر امامانی که مخالفین احناف هستند، علیه آنان برخورد جدی نموده و از مذهب احناف به طور کامل دفاع نموده و به استدلال مخالفین به شکلی از اشکال جواب ارایه می‌کند. به طور مثال، وی در هنگام توضیح آیاتی که در آن زنان محرمات تذکر رفته، چنانکه در سورة النساء آمده است پرداخته و مسأله حکم کسی که ازدواج با

دختری که با مادر وی زنا کرده است را به بحث گرفته، یعنی آیا ازدواج با مادر همان دختر زنا شده جایز است یا خیر؟ و در مورد آن مناظره طولانی که بین امام شافعی و دیگران -رحمهم الله- بر گزار شده یادآوری نموده است و هم چنین استدلال‌های مخالفین را تحت مناقشه قرار داده سپس در برابر آنان الفاظ سخت و تندی را به کار برده است، چنانکه می‌گوید: "فَقَدْ بَانَ أَنَّ مَا قَالَهُ الشَّافِعِيُّ وَمَا سَلَّمَهُ لَهُ السَّائِلُ كَلَامَ قَارِعٍ لَا مَعْنَى تَحْتَهُ فِي حُكْمٍ مَا سُئِلَ عَنْهُ." (جصاص، ۱۴۱۵: ۲ / ۱۴۸). یعنی دیدگاه شافعی و دیگران سخن خالی و بی معنی می‌باشد.

هم چنین می‌گوید: "مَا ظَنَنْتُ أَنَّ أَحَدًا مِمَّنْ يُتَنَدَّبُ لِمُنَاطَرَةِ حَصْمٍ يَلْتَمِعُ بِهِ الْإِفْلَاسُ مِنَ الْحُجَّاجِ إِلَى أَنْ يُلْجَأَ إِلَى مِثْلِ هَذَا مَعَ سَخَافَةِ عَقْلِ السَّائِلِ." (جصاص، ۱۴۱۵: ۲ / ۱۴۹). در متن فوق مخالفین خود را به افلاس و سبکی عقل نسبت کرده‌اند.

مثال سوم: قول الله متعال است که می‌فرماید: ﴿وَأِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَعْنَىٰ وَتِلْكَ وَرُبِعٌ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَنُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا﴾. (النساء: ۳).

پس اگر بیم دارید که نتوانید عدالت کنید، به یک (زن) یا به آنچه (از کنیزان) که مالک آن‌ها هستید (اکتفا نمایید) این (کار) نزدیک‌تر است به اینکه ستم نکنید. (خرم دل، ۱۳۹۶ خورشیدی) جمهور مفسران (أَلَّا تَعُولُوا) را چنین تفسیر نمودند که به یکی از آن‌ها میلی نشان ندهید. امام شافعی -رحمه الله- آن را چنین تفسیر نموده که: عیال تان را زیاد نکنید.

امام جصاص -رحمه الله- با تبعیت از مبرد لغوی، و با دو استدلال دیگر امام شافعی -رحمه الله- را به خطا نسبت داده و می‌گوید: تفسیر شافعی برخلاف لغت است و اگر مراد آن چنین می‌بود باید می‌گفت: "أَلَّا تُعِيلُوا". (جصاص، ۱۴۱۵: ۲ / ۷۲).

مثال چهارم: امام جصاص -رحمه الله- از آیت: ﴿ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَىٰ﴾. (البقرة: ۱۸۷). استدلال نموده و می‌گوید: ظاهر آیت دلالت دارد بر اینکه اگر کسی روزه‌ای نفلی بگیرد، اتمام آن بروی لازم است. (جصاص، ۱۴۱۵: ۱ / ۲۸۳).

مثال پنجم: ﴿وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَكُنْ أَجَلُهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ...﴾ (البقرة: ۲۳۲)

و هنگامی که زنان را طلاق دادید، آنگاه (مدت) عده خود را به پایان رسانند، آنان را از ازدواج با شوهران (سابق) خود باز ندارید. (خرم دل، ۱۳۹۶ خورشیدی).

امام جصاص -رحمه الله- از آیت فوق با روش‌های متعدد استدلال کرده و می‌گوید: زنان می‌توانند بدون ولی و بدون اجازه ولی نفس خود را به ازدواج در بیاورد. (حسین ذهبی، ب ت: ۳۲۵ / ۲).

مثال ششم: امام جصاص-رحمه الله- با روش‌های مختلف از آیت: ﴿فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ﴾

(المائدة: ۶). بطلان دیدگاه کسانی که قایل به وجوب ترتیب شستن اعضا در وضو را واضح

ساخته؛ چون در مذهب احناف، بدون ترتیب وضو درست است و سپس می‌گوید: وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: "لَا يُجْزِيهِ غَسْلُ الذَّرَاعَيْنِ قَبْلَ الْوُجْهِ وَلَا غَسْلُ الرَّجْلَيْنِ قَبْلَ الذَّرَاعَيْنِ". وَهَذَا الْقَوْلُ مِمَّا خَرَجَ بِهِ الشَّافِعِيُّ عَنْ إِجْمَاعِ السَّلَفِ وَالْفُقَهَاءِ". (جصاص، ۱۴۱۵: ۲ / ۴۵۱). امام شافعی-رحمه

الله- می‌گوید: "در وضو شستن هردو ذراع پیش از صورت و هم‌چنان شستن هردو پای پیش از هردو ذراع درست نیست" دیدگاه امام شافعی-رحمه الله- از اجماع سلف و فقهاء بیرون می‌باشد. **متأثر بودن امام جصاص -رحمه الله- از دیدگاه معتزله:** شمس الدین ذهبی می‌گوید: امام جصاص-رحمه الله- تمایل به اعتزال داشت؛ چنانکه تالیفات شان درمود رویت الله متعال شاهد این مدعاست. (شمس الدین ذهبی، ب ت: ۳۱ / ۳۹۹).

مؤلف التفسیر و المفسرون می‌گوید: چنانکه در می‌یابیم که ایشان به عقیده معتزله تمایل داشته و از آن متأثراند، به طور مثال، هنگامی که آیت: ﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَنَ﴾ (البقرة: ۱۰۲).

و از آنچه شیاطین در (عهد) فرمانروایی سلیمان (بر مردم) می‌خواندند پیروی کردند، (گروهی از احبار یهود) به آنچه شیاطین صفتان و گناه پیشگانشان درباره سلطنت سلیمان (به هم می‌بافتند و بر مردم) می‌خواندند، باور داشتند و از آن پیروی نمودند. (خرم دل، ۱۳۹۶ خورشیدی). چنانکه ایشان از حقیقت سحر یاد آور شده و می‌گوید: هرگاه سحر اطلاق شود، او نامی است برای هر امر دروغ، باطل، نه حقیقت دارد و نه ثبات. (جصاص، ۱۴۱۵: ۱ / ۵۱) طوریکه ایشان از حدیث بخاری که در مورد جادو شدن پیغمبر-صلی الله علیه وسلم- روایت شده است انکار و آن را از ساختگی ملحدان دانسته‌اند. (جصاص، ۱۴۱۵: ۱ / ۵۹) و حسین ذهبی، ب ت: ۲ / ۳۲۶).

هم‌چنان در تفسیر آیت: ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾. (الأنعام: ۱۰۳).

چشمها (کُنْه ذات) او را در نمی‌یابند. می‌گوید: چشم‌ها اوتعالی را نمی‌بیند. نفی رویت در مقام مدح آمده است و آنچه را که به طور مدح از خود نفی نموده است و اثبات ضدش نکوهش و نقص می‌باشد، پس اثبات نقیض اش به هیچ وجه درست نیست؛ چون در آن اثبات صفت نقص در حق الله متعال لازم می‌آید. چنانکه در این فرموده الله متعال است: ﴿لَا تَأْخُذُ سِتَّةٌ وَلَا نَوْمٌ﴾ (البقرة: ۲۵۵).

او را نه چرتی و نه خوابی فرا نمی گیرد (و همواره بیدار است و سستی و رخوت بدو راه ندارد).

در مورد تفسیر آیت: ﴿رُجُوءُ يَوْمٍ نَّاضِرَةٌ ۖ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ (القیامة: ۲۲- ۲۳).

در آن روز چهره هائی شاداب و شادانند، به پروردگار خود می نگرند. (خرم دل، ۱۳۹۶ خورشیدی) می گوید: کلمه (النظر) دارای احتمال معانی می باشد: از آن جمله توقع داشتن ثواب است، طوری که از گروه سلف روایت شده، و قتی که آیت معانی متعددی را دارا بود، اعتراض بر آن درست نیست. و روایات وارده در مورد رویت الله متعال، اگر صحیح بود، منظور آن علم است، همان علم یقینی است که در آن شبهه و شکوک راه ندارد؛ زیرا آمدن رُویت به معنای علم در لغت عربی معروف و مشهور است. (جصاص، ۱۴۱۵: ۶/ ۳)، (حسین ذهبی، ب ت: ۲/ ۳۲۶) و (مناع القطان، ب ت: ۳۴۵).

حاصل اینکه این کتاب، تفسیر عمیق و با اهمیت ترین کتاب تفسیر فقهی بوده، به خصوص نزد احناف و هم چنین برای طالب علم در فهم عمیق کتاب الله متعال نهایت مفید می باشد.

نتیجه گیری

از لا بلای تحقیق هذا به این نتیجه می رسیم که امام جصاص - رحمه الله - زاهد، متقی، مفتی، مجتهد و حنفی مذهب بوده است. تحقیق پیرامون شخصیت های علمی در حقیقت حفظ دین و نگهداری هویت شخصیت های علمی بوده و انسان را به احترام علمای واقعی و می دارد. عدم تحقیق منجر به رکود علمی، از بین رفتن هویت، تاریخ دینی گردیده و علماء در معرض طعن دشمنان قرار می گیرند.

از روش تفسیری امام جصاص - رحمه الله - در یافتیم که ایشان یکی از حامیان سرسخت مذهب احناف بوده، و برای اثبات مسایل فقهی مطابق به مذهب احناف از آیات به گونه های مختلف استدلال و از استدلال مخالفین به طور قطعی با روش های مختلف پاسخ ارایه کرده است، و این موضوع با مثال های متعدد در مقاله حاضر نگارش یافته است.

ایشان امام شافعی - رحمه الله - را در برخی موارد با لحن تند رد نموده است؛ چون وی روی ادله و استدلال های خویش یقین و تمکن داشته است، این چنینی را نباید متعصب نامید.

قبل از هر آیتی که مربوط به احکام است را، مطابق آن (باب) عنوان گذاری نموده، زیر همان (باب) موضوعات فقهی اصلی، دیدگاه امامان، استدلال و روش استدلال، جواب ها را مطرح نموده است. ایشان گاهی زیر یک موضوع فروع فقهی متعددی را مطرح نموده است و خواننده، این تفسیر را در حقیقت کتاب فقه مقارن می پندارد.

امام جصاص - رحمه الله - تفسیر (احکام القرآن) را طبق ابواب فقهی مرتب نموده است.

امام جصاص-رحمه الله- در برخی موارد تحت تأثیر دیدگاه‌های معتزله رفته است؛ چون ادله در ارتباط به موضوع، معانی متعددی را دارا بوده است.

پیشنهاده‌ها

به جاست که برای خواننده گان در روشنی این مقاله پیشنهادهای زیر را داشته باشیم:

- ۱- برای استادان پوهنحی‌های شرعیات پیشنهاد می‌گردد که پیرامون عمق استدلال امام جصاص- رحمه الله- در مسایل فقهی، تحقیق نموده و موارد قوت ادله را در یافت نمایند؛
- ۲- به ریاست‌های محترم حج و او قاف و ریاست امر به معروف و نهی از منکر پیشنهاد می‌گردد، کنفرانسی را تحت عنوان (موارد اتفاقی فقهی امام جصاص- رحمه الله- در تفسیر با مذهب شافعی) جهت آگاهی دهی بر گزار نمایند.

منابع

قرآن کریم

- ابن قطلوبغا، ابو الفداء زين الدين ابو العدل قاسم حنفی (۱۴۱۳هـ) تاج التراجم في طبقات الحنفية. محقق: محمد خير رمضان يوسف، چاپ اول، دمشق: دارالقلم.
- جصاص، احمد بن علي أبو بكر رازی حنفی (۱۴۱۵هـ/۱۹۹۴م) أحكام القرآن. تحقيق: عبد السلام محمد علي شاهين. چاپ اول، بيروت: دار الكتب العلمية.
- حاجي خليفة، مصطفى بن عبد الله كاتب جليبي القسطنطيني (۱۹۴۱م) كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون. بغداد: مكتبة المثنى.
- حسين ذهبي، محمد السيد حسين (ب ت) التفسير و المفسرون. قاهره: مكتبة وهبة.
- خرم دل، مصطفى. (۱۳۹۶ خورشیدی). تفسیر نور. ايران: انتشارات احسان.
- شمس الدين ذهبي، شمس الدين ابو عبد الله محمد بن احمد (ب ت) سير أعلام النبلاء. تحقيق: مجموعة محققين بإشراف شعيب الأرنؤوط. بيروت: مؤسسة الرسالة.
- عتر حلبی، نور الدين محمد (۱۴۱۴ هـ - ۱۹۹۳ م) علوم القرآن الكريم. چاپ اول، دمشق: مطبعة الصباح.
- علي حسن، محمد علي الحسن (۱۴۲۱ هـ - ۲۰۰۰ م) المنار في علوم القرآن مع مدخل في أصول التفسير ومصادره. قدم له: الدكتور محمد عجاج الخطيب (رئيس قسم الدراسات الإسلامية بجامعة الإمارات العربية المتحدة) بيروت: مؤسسة الرسالة، چاپ اول.
- غزى، تقي الدين بن عبد القادر التميمي الداري (ب ت) الطبقات السنية في تراجم الحنفية. (بدون محل چاپ و طبع).
- مناع القطان، مناع بن خليل (ب ت) مباحث في علوم القرآن. چاپ سوم، پشاور: كتب خانه رشيديه.